

УКРАЇНА КОЗАЦЬКА ПОЛЬСЬКИХ «УКРАЇНОМАНІВ» ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. У НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЄВГЕНА РИХЛІКА

УДК УДК 94(477)“16/17“:821.162.1.09

Людмила Павленко

У статті аналізується науковий доробок відомого українського вченого-славіста, філолога і літературознавця Євгена Рихліка, який досліджував «українську школу» у польській літературі першої половини ХІХ ст. Основна увага приділена характеристиці образу козацької України, створеному у творчості польських «україноманів», як віддзеркаленню основних стереотипів, романтичних уявлень та упереджень поляків щодо українського козацтва.

Ключові слова: Євген Рихлік, польська «україноманія», козацтво, Україна.

Проблема духовно-культурного діалогу народів, яких тривалий час поєднувала історична доля, є для сучасної України актуальною і надзвичайно важливою. Різне сприйняття подій і явищ спільної історії потребує ретельного аналізу, всебічного висвітлення і неупереджених висновків дослідників для подолання хибних стереотипів, що сприяє зміцненню міжнародних відносин, побудованих на принципах добросусідства, партнерства і взаємоповаги.

Дана стаття присвячена українсько-польським літературним взаєминам першої половини ХІХ ст., які віддзеркалюють сприйняття польським суспільством феномену козацтва і козацької України, не завжди однозначне і об'єктивне, інколи міфологізоване і романтизоване, або сповнене страхами і ворожістю. Проте необхідно зазначити, що значний літературний доробок цілої плеяди талановитих представників польської творчої еліти, поза всякий сумнів, свідчить про надзвичайний інтерес і бажання польської громадськості зрозуміти ментально-психологічні

особливості української ідентичності і сутність тих історичних процесів, які поляки і українці переживали спільно.

Вітчизняне літературознавство із зазначеної проблеми представлено численними науковими розвідками другої половини XIX – початку XXI ст., серед яких особливе місце належить працям відомого у 20-х рр. XX ст. вченого-славіста Євгена Антоновича Рихліка (1888 – 1937). Він формувався як науковець на зламі століть і науково-методологічних парадигм, що дозволило йому по-новому підійти до вивчення «української школи» польського письменництва. Маючи великий досвід дослідницької роботи в галузі історії, етнографії, мови, літератури слов'янських народів, зокрема і польського, Є.Рихлік застосував міждисциплінарний підхід, продемонструвавши глибоке розуміння проблеми, комплексне висвітлення «україноманії» крізь призму історичного бачення широкої панорами життя українського і польського народів.

Після арешту у 1931 р. за звинуваченням у контрреволюційній націонал-шовіністичній діяльності його ім'я тривалий час залишалося призабутим¹. Але з 90-х рр. XX ст., завдяки таким вченим як Ю.Данилюк², В.Ткаченко³, В.Ємельянов⁴, М.Костриця⁵, Ю.Шаповал⁶ та ін., починається дослідження життя і діяльності вченого, чії полоністичні студії високо оцінені багатьма фахівцями і не втратили своєї актуальності по сьогодні. Деякі з них були перевидані, оскільки через свою малодоступність широкому науковому загалу потребували повернення до

---

¹ Павленко Л. А. Кримінальна справа Євгена Рихліка // Україна-Чехія: історія та сьогодні. Одеса. 2013. С.156-176.

² Данилюк Ю. Дві батьківщини Є.Рихліка // Репресоване краєзнавство: (20-30-і роки). К. Рідний край. Хмельницький. Ред.-вид. відділ. 1991. С.284-287.

³ Ткаченко В. Історичне краєзнавство на Чернігівщині у 20-30-х рр. // Рідна школа. 1991. №12. С.51-56.

⁴ Ємельянов В. З когорти нескорених // Просвіта. Ніжин. 1993. №2. С.1, 4.

⁵ Костриця М. В'язень № 37. Повернення з небуття // Житомирський вісник. 1997. 31 січня.

⁶ Шаповал Ю. «Належить до небагатьох вчених славістів...» (життя і смерть чеха Євгена Рихліка) // Пороги. 1998. №1. С 6-8.

повноцінного наукового обігу ⁷. Аналіз творів польських «україноманів», здійснений Є.Рихліком, став предметом літературознавчого вивчення О.Астаф'єва ⁸ і Р.Радишевського ⁹, а Р.Лубківський та ін. відзначили високу фаховість вченого ¹⁰.

Комплексне вивчення життєвого шляху Є.Рихліка дозволило визначити чинники, які посприяли його зацікавленості у зазначеній проблематиці. Чех за походженням, уродженець першої на Житомирщині чеської колонії Вільшанка (зараз – Чуднівського району Житомирської області), майбутній професор зростав у поліетнічному регіоні, з дитинства чув чеську, польську, українську, російську, німецьку, єврейську мови, відчував духовне багатство національно розмаїтого середовища, на собі відчув механізм культурної взаємодії ¹¹. Для нього поняття «національно-культурне пограниччя» було не науковою абстракцією, а повсякденним життям. Отримавши блискучу освіту у 5 Києво-Печерській гімназії, навчаючись на слов'янському відділенні історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира, маючи прекрасних вчителів і серйозний вишкіл, Є.Рихлік вступив до магістеріуму рідного університету, обравши для дисертаційного дослідження тему «Українсько-польські літературні взаємини першої половини ХІХ ст.», якій присвятив 13 років

---

⁷ Рихлик Є. Українські мотиви в поезії Юліуша Словацького // Хроніка – 2000. К. 199. Вип.29-30. С.89-100; Рихлик Є. Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі // Радишевський Р. Українська полоністика: проблеми, школи, силуетки. К. 2010. С.156-183.

⁸ Астаф'єв О. Польські пісні про Саву Чалого в оцінці Євгена Рихлика // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2006. Сер. літературознавство. URL: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/36/3.pdf>; Астаф'єв О. Польські переклади українських дум в оцінці Євгена Рихлика // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2011. Сер. Літературознавство Вип.32. Володимир Гнатюк у контексті розвитку культури України. Матеріали Міжнародної наукової конференції: до 140-річчя від дня народження В.Гнатюка. С.200-2006.

⁹ Радишевський Р. Українська полоністика: проблеми, школи, силуетки. К. 2010. С.152-155.

¹⁰ Лубківський Р. Небосяжність і неосяжність генія. URL: <http://mjsk.te.ua/pl/slowacki-w-ukrainie/88-nebosjchnist-i-ne>.

¹¹ Павленко Л. А. Славістичний доробок Євгена Рихліка // Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку: тези доповідей Міжнародної наукової конференції до Дня слов'янської писемності та культури (Київ, 21 травня 2015 р.). К. НБУВ. 2015. С.169–171.

свого життя¹². На жаль, після арешту Є.Рихліка майже завершений рукопис зник, і по сьогодні залишається невідомим, чи було його знищено.

Не з'ясованим остаточно залишається питання про причини радикальної зміни вектору наукової діяльності Є.Рихліка після закінчення університету, де він досяг значних успіхів у студіюванні чеської історії та літератури під керівництвом проф. Т.Флоринського. Ймовірно, що наприкінці свого навчання він потрапив під вплив проф. О.Лук'яненка, який проводив на слов'яно-російському відділенні історико-філологічного факультету практичні заняття, керував письмовими роботами та читав лекції з кількох славістичних дисциплін, зокрема з історії польської літератури. Його ширший, ніж у консервативної професури університету, методологічний підхід у наукових дослідженнях стимулювали інтерес Є.Рихліка до культурних надбань польського народу¹³.

Питання українсько-польських взаємин першої половини ХІХ ст. на той час мало не тільки політичну, але й наукову актуальність з огляду на недостатню вивченість. Студіювання цієї проблематики страждало на поверховість та відсутність комплексного підходу. Національна політика уряду Російської імперії протягом ХІХ – початку ХХ ст. по відношенню до польського народу зробила вивчення польської історії та культури не дуже популярним серед російських науковців.

Практично поза увагою вчених залишався один з найяскравіших моментів в історії українсько-польських культурних взаємин – літературно-громадське явище «Сгорова морална», «україноманія», як іронічно охрестив його у 1839 р. відомий польський письменник, публіцист, літературний критик Ю.Крашевський¹⁴, що у другій чверті ХІХ ст. «вразила романтично-

---

¹² Павленко Л. Поняття «слов'янський світ» та ідея слов'янської єдності у науковій спадщині Є.Рихліка // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Чернігів. 2008. Вип.52. Серія: Історичні науки. №5. С.247-252.

¹³ Павленко Л. Українсько-польські взаємини першої половини ХІХ ст. в творчості Є.Рихліка // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Чернігів. 2002. Вип.15. Серія: Історичні науки. №1. С.74-79.

¹⁴ Радишевський Р. Українська полоністика... С. 50.

патріотичне польське суспільство»¹⁵. Вивчення літературної спадщини представників «української» школи польського письменництва, яку вперше визначили у 1830-х рр. М.Грабовський і О.Тишинський¹⁶, стало стрижневим у дисертаційному дослідженні Є.Рихліка.

Вперше Є.Рихлік запропонував широкій громадськості результати свого дисертаційного дослідження з питань українсько-польських культурних взаємин у другій половині 1920-х рр., опублікувавши низку статей у російській та українській науковій періодиці. Це було обумовлено змінами у складних стосунках між радянською Україною та Польщею. Після значного охолодження першої половини 1920-х рр., спричиненого польсько-українською війною, незадоволеністю західних українців, інкорпорованих Польщею, наляканістю останньої комуністичною ідеологією, замкненістю молодих держав на своїх національних ідеях, генетичними й духовними наслідками Першої світової війни та революційної епохи¹⁷, з середини 1920-х рр. напруження почало поволі спадати.

Після проголошення у 1923 р. державної кампанії «коренізації» уряд стимулював вивчення історії та духовно-культурної спадщини національних меншин, а в УСРР, за результатами перепису 1926 р., представники польської нації склали 1,64%. Були створені Інститут польської пролетарської культури при ВУАН¹⁸, Державний польський театр¹⁹, Центральна польська бібліотека, яка організовувала виставки польського друкованого слова серед населення УСРР²⁰ тощо.

---

¹⁵ Рихлік Є. Про деякі польські переклади українських народних дум // Ювілейний збірник на пошану ак. М.С.Грушевського з нагоди 60-ї річниці життя. 1928. Ч.ІІ. С.54-63. С.54.

¹⁶ Рихлік Є. Українські мотиви в поезії Юлія Словацького // Записки Ніжинського інституту народної освіти. 1928. Кн.ВІІІ. С.145-158; 1929. Кн.ІХ. С.211-262. . (Окремий зшиток. С.10-65).

¹⁷ Муляр І. Українсько-польські міждержавні культурні взаємини у 20-х роках ХХ ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий збірник наукових праць. К. 1993. Вип.3. С.22-29. С.23.

¹⁸ Парахіна М.Б. Вплив політики коренізації на розвиток досліджень національних меншин у 1920-1930-х роках на території України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2004. Історія. №71-72. С.99-103. С.102.

¹⁹ Муляр І. Польський театр в Україні у 20-30-х роках ХХ ст. // Родовід. 1994. № 7. С.56-58.

²⁰ Вогнище польської культури на Україні // Червоний шлях. 1929. №4. С.179-180.

Наприкінці 1920-х рр. українське літературознавство нарешті перейшло від накопичення творів польського письменництва у національних бібліотечних фондах до їхньої адаптації для сприйняття широкими колами українських читачів та глибокого аналізу. На сторінках наукових видань з'явилася низка високопрофесійних перекладів творів польських авторів, здійснених та прокоментованих українськими літературознавцями, літературно-критичних статей та рецензій. Саме на цьому етапі відновлення культурних зв'язків між Україною і Польщею до цієї роботи долучився і Є.Рихлік.

Вихід його перших статей був відгуком вченого на визначні події у культурному житті польського народу – соті роковини смерті одного з засновників «української школи» А.Мальчевського (1926 р.) і столітній ювілей виходу його знаменитої поеми «Марія» (1925 р.). Більшість польських літературознавців вважали А.Мальчевського не тільки засновником «української школи», а й взагалі польської романтичної літератури. Його знаменита поема за сто років була перевидана понад півсотні разів. Є.Рихлік, який уважно стежив за новими досягненнями польського літературознавства в царині дослідження польсько-українських взаємин, високо оцінив праці польських дослідників, які не тільки видали «Марію» Мальчевського, але й детально проаналізували життя поета і його поему з позицій сучасної науки²¹.

Новий сплеск інтересу до творчості А.Мальчевського спонукав шанувальників слов'янської культури звернутися до «української школи» польського письменництва в цілому. Відсутність серйозних досліджень з цього питання у вітчизняній науці непокоїла й українських вчених. Про необхідність ретельного вивчення «української школи» говорив ще у 1900 р. проф. О.Колесса на III з'їзді польських істориків, включивши у свою доповідь такі проблеми як «Україна у польських письменників ХІХ ст.» та

---

²¹ Рихлик Є. З нової літератури про "Польсько-українську школу" // Україна. 1927. Кн.5. С.167-173.

«Теми українські у Словацького»²². Перші спроби наукової оцінки творчості «україноманів» зробили В.Щурат²³, О.Пчілка²⁴, М.Мочульський²⁵, які також підкреслювали незадовільний стан вивченості проблеми.

Захоплення талантом представників «української школи», зокрема Ю.Словацького, знайшло своє відображення у творчості М.Зерова. Продовжуючи популяризацію польського художнього слова в Україні, він у 1926 р. переклав і видав трагедію «Мазепа»²⁶ і на початку 1930-х рр. почав працювати над перекладом «Балладини»²⁷.

Виходячи з гострого наукового попиту на студіювання зазначеної тематики, Є.Рихлік почав друкувати окремі сюжети з дисертації ще до її закінчення. Про те, що фахівці з українознавства і славістики вже давно очікували на оприлюднення результатів його дослідження, свідчить листування вченого з А.Степовичем²⁸.

Є.Рихлік дуже чітко сформулював основні причини, які спонукали його взяти участь у науково-літературній дискусії навколо польської «україноманії». Це, перш за все, важливість даного питання для слов'янознавства та українознавства. До того ж, на його думку, як у польському, так і в українському літературознавстві, не існувало системної картини цього літературного явища, гостро відчувався брак досліджень другорядних представників школи, а позиція польських істориків літератури, що ігнорували або легковажили українські елементи у творчості

---

²² Рихлик Є. Українські мотиви в поезії Юлія Словацького // Записки Ніжинського... С.10

²³ Щурат В. Ю.Словацький в українському письменстві і перекладі // «Juliuszowi Slowackiemu / Grono nauczycielskie gymnasium II we Lwowie». Lwow, 1909. С.139-153.

²⁴ Словацький Ю. Його життя, творчість і зразки творів. Писання і переклади О.Пчілки. К. 1910. С.14-16.

²⁵ Мочульський М. В століття «Марії» Мальчевського. Літературно-критичний нарис // Україна. 1925. Кн.3. С.119-130; Мочульський М. Українська школа. Умовини її появи в польській літературі // Україна. 1917. Кн.1-2. С.46-83.

²⁶ Словацький Ю. Мазепа. Трагедія на 5 актів. Переклад і вступна стаття М.Зерова. К. Слово. 1926. 237 с.

²⁷ Лист до Василя Чапляка. 18.III.1935 // Зеров М. Corollarium: Збірка літературної спадщини. Під ред. М.Ореста. Мюнхен. Інститут літератури. 1958. С.180-205.

²⁸ Державний архів міста Києва. Ф.16. Спр. 738-739. 2 арк. Арк.1.

цієї плеяди польських письменників, не влаштовували сучасну світову науку.

Крім того, вчений зазначав, що створені представниками «української школи» шаблони та стереотипи українських краєвидів, персонажів, побутових явищ здебільшого викривлені, спотворені, «спольщені» та потребують розмежування міфу і реальності. Він поставив собі за мету з'ясувати комплекс соціально-політичних, економічних та психологічних причин захоплення польських романтиків українською темою. Таким чином, до вивчення широкого кола питань з історії «української школи» у польському письменництві другої чверті XIX ст. Є.Рихлік підійшов як досвідчений фахівець у галузі літературознавства, філології, славістики, українознавства і полоністики.

Грунтовне опрацювання публікацій Є.Рихліка про вплив української історії та культури на польську романтичну літературу другої чверті XIX ст. дає можливість сформулювати основні позиції концепції «української школи» вченого і оцінити його внесок у вивчення українсько-польських літературних взаємин першої половини XIX ст.

Досить сміливими на той час були міркування Є.Рихліка щодо приналежності деяких польських письменників до «української школи». За критерій він обрав «силу українських елементів» та «мотивів» у їхніх творах ²⁹. Вчений категорично не погоджувався з думкою, яка на той час домінувала у польській критичній літературі, що справжніми «україноманами» у романтичному письменництві Польщі другої чверті XIX ст. слід вважати тільки А.Мальчевського, Б.Залеського та С.Гощинського, у поезіях яких чітко простежується українська тема. До цієї трійки Є.Рихлік додав імена А.Міцкевича, Ю.Словацького, М.Грабовського, М.Чайковського, А.Пенькевича, В.Зелинського, А.Бельовського, Л.Семенського, С.Соплиці-Ржевуцького, Ф.Равіти-Гавронського та інших менш відомих діячів «української школи».

---

²⁹ Рихлик Є. Українські мотиви в поезії Юлія Словацького // Записки Ніжинського... С.10.

Особливу увагу він приділяв творчості Ю.Словацького, який завдяки суворому присуду найавторитетніших критиків першої половини ХІХ ст. довгий час розглядався лише як геніальний поет славетної романтичної трійки «Міцкевич, Красинський, Словацький». Використання Ю.Словацьким української тематики або ігнорували, або запевняли, що він «намагається оповідати про українські предмети стилем литовської школи»³⁰. У спеціальній статті, присвяченій Ю.Словацькому, Є.Рихлік блискуче довів необхідність зарахування поета до «української школи», наводячи в якості аргументів перебування Ю.Словацького на Волині та безпосередні враження від України, вплив на нього інших представників «української школи», використання української мови, знання української географії, історії, флори, фауни, етнографії, фольклору, що яскраво відбилося у його поезіях³¹.

Щодо А.Міцкевича, то його приналежність до польських «україноманів» не викликала в Є.Рихліка сумнівів з огляду на його захоплення українською темою після подорожі Лівобережжям, південними степами та Кримом, знайомством з українськими літераторами, що знайшло своє відображення у баладі «Чати» та двох збірках поезій «Сонети» та «Кримські сонети». Сьогодні дослідники життя і поетичної спадщини А.Міцкевича визнали наявність українських мотивів у творах поета, виділивши «український період» його творчості, який складається з одеського та кримського³². Підтвердженням правильності висновку Є.Рихліка може бути ставлення самого А.Міцкевича до України, який під час читання лекцій зі слов'янських літератур у Парижі називав українські простори столицею ліричної поезії, звідки пісні «поширювались на цілу

---

³⁰ Рихлик Є. Українські мотиви в поезії Юлія Словацького // Записки Ніжинського... С.10

³¹ Там само. С. 10-65.

³² Шевченко В. До обставин перебування А.Міцкевича в Україні та їх творчі рецепції // Зарубіжна література. 2003. №47. С.15.

«Слов'янщину», і підкреслював, що полюбив український народ і українську народну пісню³³.

Відносив Є.Рихлік до «україноманів» В.Зелинського, Т.Падуру і А.Пенькевича як найвидатніших перекладачів та інтерпретаторів української народної думи. Виданий останнім у 1838 р. у Вільно альманах «Војан», на думку вченого, своєю назвою і змістом став відвертим виявом «отієї польської «моральної хвороби»³⁴. Українські народні думи і пісні надихали і польських поетів-романтиків А.Бельовського та Л.Семенського, яких Є.Рихлік теж включив до «української школи», об'єднавши їх в окрему «галицько-львівську відміну»³⁵.

Справедливим вважав вчений розширення поняття польської «україноманії» за рахунок письменників, що у своїх прозових творах розвивали українські мотиви, зокрема «козакофілів» Ф.Равіту-Гавронського і М.Чайковського та С.Соплицю-Ржевуцького, які, навпаки, ідеалізували польську шляхту³⁶.

У своїх працях з історії «української школи» Є.Рихлік спростував висновки польських вчених про причини популярності українських сюжетів в польській літературі, які стверджували, що єдиним поясненням може бути вплив європейського романтизму, а точніше, перенесення на польський ґрунт поетичних уподобань Д.Байрона та В.Скотта. Польські літературознавці вважали, що поетам-романтикам було зручніше застосувати байронівський песимізм та вальтер-скоттівську лицарську тематику саме на українському історичному матеріалі, бо брали до уваги, перш за все, давні історичні зв'язки між двома народами і розглядали Україну як частину Польщі³⁷.

---

³³ Одарченко П. Адам Міцкевич і українська література // Одарченко П. Видатні українські діячі. Статті. Нариси. Передмова Р.Харчук. К. Смолоскип. 1999. С.151.

³⁴ Рихлик Є. Про деякі... С.54.

³⁵ Рихлик Є. Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі // Збірник заходознавства. К. Видання ВУАН 1929. С.66-98. С. 76.

³⁶ Там само. С. 86-87.

³⁷ Рихлик Є. З нової літератури... С. 169.

Крім того, польські «україномани» щиро захоплювались красою українських краєвидів, «багатих на музичні та живописні елементи». Стосовно окремих представників «української школи» польські критики знайшли причини використання української тематики у копіюванні або навіть поетичній дуелі з першим «українським» поетом Б.Залеським. Не відкидаючи цих тез своїх польських колег, Є.Рихлік наполягав на глибшому розумінні усього комплексу причин, віддаючи перевагу не поверховому поясненню зовнішніх мотивів, а соціально-політичним, історико-літературним, ментально-психологічним чинникам, які спонукали польських романтиків оспівувати красу України, аналізувати шляхетність козаків і прагнення українського народу здобути волю і щастя для своєї країни³⁸. У цьому питанні вчений повністю підтримував М.Мочульського, який присвятив проблемі висвітлення причин «українізму» в польській літературі першої половини ХІХ ст. окрему наукову розвідку³⁹.

Ще одним завданням Є.Рихліка стало з'ясування джерел інформації про Україну представників «української школи». Ретельно вивчивши біографічні дані, листування окремих поетів і здійснивши порівняльний аналіз оригінальних текстів українських народних дум і пісень зі збірок різних упорядників та їхніх польських переробок, що належали до спадщини польських «україноманів», він виділив такі джерела: безпосередні враження від України за часів дитинства, навчання, подорожей; історична література, в якій розглядаються події гайдамаччини, коліївщини, Хмельниччини тощо та містяться відомості про видатних діячів української історії; збірки народних пісень з українськими думами і піснями.

Ще за життя представників «української школи» в польській критичній літературі була започаткована класифікація українських тем: «польсько-шляхетська» Україна А.Мальчевського, «козацька» Б.Залеського

---

³⁸ Рихлик Є. З нової літератури... С. 170.

³⁹ Мочульський М. Українська школа. Умовини її появи в польській літературі // Україна. 1917. Кн.1-2. С.46-83.

і «гайдамацька» С.Гощинського⁴⁰. Сучасне польське літературознавство користується спрощеною схемою: Україна світла і темна⁴¹. Є.Рихлік ставився до цієї проблеми з позиції історика-дослідника українсько-польських відносин першої половини ХІХ ст., намагаючись висвітлити ідеологічний підтекст розбіжностей у створенні польського міфу про Україну та її вплив на літературу Польщі. Тому за критерій власної класифікації, яка, до речі, не суперечила традиційній польській, вчений обрав шлях до українсько-польської згоди, який пропонував той чи інший «україноман». При цьому він брав до уваги етичний аспект, моральну оцінку подій, історичних осіб та їхніх вчинків автором «українського» твору.

Так, на думку Є.Рихліка, частина представників «української школи» вважала Польщу рятівницею України, яка може припинити ворожнечу, кровопролиття, злидні і занепад завдяки розумній політиці, яку А.Пенькевич називав «опікою». Така позиція відповідає ідеї польського месіанства, ідеї богом обраного народу, який страждає за гріхи усього людства й очікує на своє воскресіння⁴². Цієї думки дотримувався А.Міцкевич, який щиро вірив, що саме його народ «покликаний проповідувати Євангеліє народності, моралі та релігії»⁴³. У своєму творі «Duch Wojana», за висновком Є.Рихліка, він закликає відкинути «методи зради, методи розливу крові» і встановити «братерську згоду, зміцнити оту бажану польсько-українську згоду та унію»⁴⁴.

Поети і письменники, які належали до цієї групи, при описах історичних подій, у перекладах українських народних дум і пісень уникали

---

⁴⁰ Рихлик Є. З нової літератури... С. 168.

⁴¹ Сосновська Д. Стереотип України в польській літературі // "І". – незалежний культурологічний часопис. 1997. №10. С.89.

⁴² Бэлза И.Ф. Развитие этических концепций польского романтизма // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. VII Международный съезд славистов: Доклады советской делегации. М. Наука. 1973. С.461.

⁴³ Міцкевич А. Книги народу польського од початку світа до умучення народу польського: Пер. з пол. // Зеров М. Українське письменство. К. Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. С.1222-1229.

⁴⁴ Рихлик Є. Сава Чалий... С. 79.

деталей, які б у невідповідному світлі виставляли польську шляхту. Вчений вважав, що у багатьох творах нав'язується ідея про необхідність спольщення українських козаків як найкращий шлях до спільного щасливого майбутнього. Він формулював ідею Соплиці-Ржевуцького про соціальну рівність поляків і українців: «Гордість давньої шляхти мала в основі не походження, але заслуги перед батьківщиною, соціальну рівність як ознаку польського шляхетства, лицарський стан базувався на самопожертві для інтересів спільної батьківщини»⁴⁵.

З цієї позиції польськими романтиками оцінюється легендарна і значною мірою міфологізована в українському фольклорі та у польській літературі постать Сави Чалого. Дослідивши історіографію вивчення його біографії, Є.Рихлік схарактеризував Саву як «Немировського сотника надвірної міліції», який 1734 р. приєднався до гайдамацького повстання під проводом Верлана, а 1836 р. перейшов на бік ворога, вбиваючи, грабуючи своїх вчорашніх товаришів⁴⁶. Проте вчений наголошує, що для польських літераторів-патріотів Чалий – «славний полковник надвірних козаків»⁴⁷ (Антоній), «запорожець, сміливий, жорстокий і безжальний лицар, молодець, сентиментальний коханець», який, «коли сум зловісний стискає йому душу, бере торбан з солодкими струнами», «він ляхам вірний слуга» (Зелинський)⁴⁸.

У творах прибічників ідеї спільної батьківщини фігурують жорстокі козаки-розбишаки, «горді ляхи», «кровожерливий дикун Хмельницький» і т. ін. Чітко простежується надмірна ідеалізація польської шляхти, яка, у порівнянні з дикими, неосвіченими, грубими козаками, що весь час ллють кров або гуляють і п'ють, має ознаки «вищості». Цей висновок Є.Рихлік доповнює збірним портретом козака-гайдамака, який польські «україномани» надто "спрощували, схематизували, трафаретизували". Він

---

⁴⁵ Рихлік Є. Сава Чалий... С.87.

⁴⁶ Там само. С.67.

⁴⁷ Там само. С.84.

⁴⁸ Там само. С.81.

добирає типові епітети, які застосовували для характеристики козаків польські автори: «біси, вбивці, сатанинські сини, пекельні страхи, чернь зяядла, дика згряя»⁴⁹. У такому висвітленні Україна постає як дикий, буйний, темний край з безкраїми степами, курганами і могилами, що потребує порядку і контролю з боку Польщі.

Інший образ України виникає у творах Ю.Словацького, який змальовує красу українського краєвиду, дивовижну привабливість українських дівчат, шляхетність і мужність козаків. Навіть ватажок гайдамацького повстання Семенко у нього не розбійник і душолюб, як в інших польських авторів, а визволитель України, що має здобути незалежність, а зрадник Сава Цалинський – гідний претендент на гетьманську булаву. В оцінці гайдамаччини-коліївщини спостерігається дивовижна об'єктивність: відповідальність за криваві події покладається не стільки на повстанців, скільки на польську шляхту⁵⁰. Ідеал України у такому варіанті – соборна Україна, в результаті занепаду якої загинула і Польща. Тому шлях до українсько-польської згоди – «оновлення» України, бо «Польща відновиться аж тоді, коли дух українського люду знову вийде з могил»⁵¹.

Ще один образ України виникає в уяві так званих «козакофілів», до яких Є.Рихлік відносив Б.Залеського, М.Чайковського та ін. Вони зводять до мінімуму козацько-шляхетський антагонізм, всіляко підкреслюючи спільність інтересів українців і поляків, відданість козаків «матері Польщі», із боєм констатуючи «жахливу ненависть, яка запала у серця родичів»⁵². «Возз'єднання» Польщі і України тут розуміється з позицій слов'янофільського сентименталізму. Є.Рихлік звертав увагу на прагнення деяких «україноманів», наприклад М.Чайковського, переконати читача в

---

⁴⁹ Рихлік Є. Сава Чалий... С. 81.

⁵⁰ Рихлік Є. Українські мотиви... С.79.

⁵¹ Рихлік Є. Сава Чалий... С. 90.

⁵² Там само. С.84.

«одності Поляків і Українців, демонструвати спільність їх інтересів і почувань»⁵³.

Равіта-Гавронський, на думку Євгена Рихліка, дивує своїм прагненням зрозуміти мотиви гайдамаччини, подивитися на події очима українців, що дуже вирізняє його з загального ряду представників «української» школи. Він звинувачує, за словами вченого, «слабку і нікчемну владу польську тих часів у невмінні знайти справжні засоби втихомирити країну» – справедливе задоволення потреб народу не репресіями, а законодавчо встановити взаємини двох народів на принципах толерантності та справедливості⁵⁴. Також Є.Рихлік привертає увагу до співчуття письменника до українського народу, боротьба якого – «одна зі спроб українців звільнити своє гніздо від поляків, щоб не нагадувати ту чайку небогу, що вивела діток при битій дорозі»⁵⁵. У такому баченні козацтва Сава Чалий змальовується як «злочинець-зрадник, що за золото, за платню від ворогів, за розкішне життя безсоромно продає своїх братів козаків, свою Україну, замість боронити спільної справи, як це личить синові козацькому» (Пенькевич)⁵⁶. А його син, «один з учасників бурхливих подій Барської конфедерації, спольщений українець, шляхтич свіжої дати, свіжо-нобілітований» – «українсько-польський герой, що життя віддав за спільну польсько-українську справу – Вільну Річ Посполиту» (Ржевуцький, Чайковський, Словацький)⁵⁷. І навіть образ Сави Цалинського, створений Чайковським, – «з грубими смаками, вояка і гуляка, що мало думає про завтрашній день, велику втіху має з гри на бандурі з козацьких танків, дуже охочий до жіноцтва» – сприймається автором позитивно, бо Сава «приятелює з польською шляхтою, гостює в

---

⁵³ Рихлик Є. Сава Чалий... С.87.

⁵⁴ Там само. С.83.

⁵⁵ Там само. С.81.

⁵⁶ Там само... С.78.

⁵⁷ Там само. С.86.

панів Ляхів, щиро відданий інтересам «матері Польщі» і найвища радість для нього – боротьба з ворогами Москалями»⁵⁸.

Аналізуючи «силу українського впливу» у творах письменників і поетів «української школи», Є.Рихлік виокремлював і систематизував українські елементи, створивши «Словник українських мотивів», які характеризували: географію України (назви земель, міст та річок); природу і краєвиди (типові пейзажі, флору і фауну); історію (стосунки України і Польщі, Хмельниччину, гайдамаччину-коліївщину, зруйнування Січі, персоналії); етнографію (культ могил, етнографічні типи, матеріальну культуру, звичаї і обряди, вірування і містичні уявлення, усну народну творчість); мову і стиль⁵⁹.

Є.Рихлік мав великий досвід етнографічних досліджень, тому ретельно добирав деталі козацького побуту, демонструючи, як собі уявляли поляки, що козаки їли (сало, паляниці), пили (мед, вино, пиво), які мали оселі (багаті і земляні), «челядь» (кухарка, слуга). Він акцентує увагу на описі нападу гайдамаків на будинок Чалого, коли вони питали про «сукні, китайки, атласи, велику козацьку зброю, воронії коні, кованії мальовані вози, воли голубенькі, мальовані брики», що мало буди у заможного господаря⁶⁰. Також вчений звертав увагу на опис родинно-побутових сцен, сімейних стосунків, роль українських жінок у житті та історичних подіях. Він вказував і на інтерес поляків до українських забобонів, «зловісних ознак», наприклад: «кінь спіткнувся і упав на всі чотири нозі, хорт дико завив, пугач запугикав, чотири чорні курки закрукали, ввижається кров на стінах, три струни на торбані тріснуло»⁶¹.

Як філолог-славіст, Є.Рихлік прагнув зрозуміти, наскільки українська мова була сприйнята поляками і проникла до народних дум і пісень, а звідти – до творів польських «україноманів». Він зібрав словничок

---

⁵⁸ Рихлик Є. Сава Чалий... С.86

⁵⁹ Рихлик Є. Українські мотиви в поезії Юліуша Словацького // Хроніка – 2000...

⁶⁰ Там само. С.70.

⁶¹ Рихлик Є. Сава Чалий... С.81.

українських слів, які вживалися представниками «української школи»: курган, чуприна, син козацький, молодець, біси, чорнобрива і т.п.

Заслуговує на увагу ґрунтовний аналіз історичних подій і персонажів, який допоміг вченому відокремити міф від реальності у творчості польської «української школи». Він повсякчас перевіряв факти, імена, дати, назви, опрацьовуючи значний масив наукових досліджень фахівців-істориків та доступні документи. Перекручення, художні вигадки, помилки викликали у нього очевидне роздратування і гостру критику. Аналізуючи творчість Равіти-Гавронського, Є.Рихлік обурюється ставленням автора до історичної достовірності фактів, які той наводить у своїх творах: «Таку велику вільність у поводженні з історичними фактами й хронологією навіть белетрист не повинен дозволяти собі»⁶². А характеризуючи українські мотиви Чайковського, він пише, що той «безжально перекручував факти й постаті і неправдивим світлом освітлював ідейний зміст історичних подій, вифантазовував собі своєрідний світ специфічного козацтва без ніякого зв'язку з історичною дійсністю, ба й всупереч цій дійсності. Його козаки правлять у польській літературі за типові образи козаків викривленого люстра специфічної шляхетсько-польської романтично-патріотичної ідеології»⁶³.

Робота, яку провів Є.Рихлік по створенню галереї поетичних портретів персоналій української історії, намальованих фантазією польських літераторів, мала допомогти історикам, за його ж словами, відтворити максимально об'єктивно «особу українського історичного героя», поєднавши архівний матеріал і наукові дослідження з поетичною обробкою в усній народній творчості та художній літературі як українській, так і польській. Таку методику запропонував раніше

---

⁶² Рихлик Є. Сава Чалий... С.81.

⁶³ Там само. С.86.

М.Грушевський, застосувавши її до характеристики Байди-Вишневецького⁶⁴.

Таким чином, науковий аналіз творів польської літератури на українські мотиви першої половини ХІХ ст., здійснений Євгеном Рихліком, дає можливість зрозуміти духовно-культурний вплив української мови, фольклору, традицій на польську літературну інтерпретацію цілої доби українсько-польської історії. На нашу думку, вченому вдалося виявити і пояснити канонізовану в польській "україноманії" літературно-стилістичну традицію, здійснивши філологічний, історичний, етнографічний аналіз творів.

Kozak Ukraine of the Polish " Ukrainianomania " in the first half of the nineteenth century. in the scientific concept of Yevhen Rykhlik

The article analyzes the scientific work of the famous Ukrainian slavist-scholar, philologist and literary critic Yevhen Rykhlik, who researched the "Ukrainian school" in the Polish literature of the first half of the nineteenth century. The main attention is paid to characterizing the image of Kozak Ukraine, created in the work of the Polish " Ukrainianomania ", as a reflection of the main stereotypes, romantic representations and prejudices of the Poles against the Ukrainian Kozaks.

Key words: Yevhen Rykhlik, Polish "Ukrainianomania", Kozaks, Ukraine

---

⁶⁴ Грушевський М. Байда-Вишневецький в поезії й науці // Записки Українського наукового товариства в Києві. 1908. Кн.3. С.108-139; Грушевський М. Сучасна вірша про неволю Вишневецького // Записки Українського наукового товариства в Києві. 1912. Кн.10. С.14-18.